

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 22, No. 9, Autumn 2022, 113-139
Doi: 10.30465/CRTLS.2022.33939.2066

An Analytical Look at the Persian Poetry Books in Elementary Period

Malek Shoaie*

Abstract

The child's literature must teach the audience the best thoughts and the most ideal goals and concepts in a pleasant way. Poetry, as a part of child's literature, is a good tool for this purpose due to its listening pleasure and extraordinary capacity. This article has been compiled to express the content and structural disorders of the poems of six Persian books in the elementary period. The study results show that the lyrics' theme is more a repetition of naturalism and epic regardless of the message. **The presence of some authors in different foundations**, repeated use of a poet's poems, repetition of themes, repetition in the format and music of poems, lack of attention to the different needs of students, writing flaws, lack of awareness of the overall development of the child, etc. are a set of factors described in this article. **This applied research, using the descriptive-analytical method, examines the order of texts of elementary school textbooks. The content unit is context.** The statistical population includes Persian books (read) from the first to the sixth grade of elementary school, and statistical samples are parts of Persian books from elementary school that are in the form of verse. The method of collecting information, documents and bookshops is a question that this research has raised in

* Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty Member of Islamic Azad University, Ilam Branch, Ilam, Iran, malek_sh73@yahoo.com

Date received: 19/06/2022, Date of acceptance: 23/10/2022

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

the idea of answering the problems of a part of the Persian book that explains the shortcomings.

Keywords: Elementary Persian Poems, Themes, Repetitions, Templates, and Poets.

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی^۱

مالک شعاعی*

چکیده

ادبیات کودک باید بهترین افکار و ایدآل‌ترین اهداف و مفاهیم را با روشی لذت‌بخش به مخاطب خود آموزش دهد. شعر به عنوان بخشی از ادبیات کودکان، به دلیل لذت شنیداری و ظرفیت فوق‌العاده‌اش، ابزار مناسبی برای این منظور است. این مقاله با هدف بیان نابسامانی‌های محتوایی و ساختاری اشعار شش کتاب فارسی دوره ابتدایی تدوین شده نتایج بررسی نشان می‌دهد درون‌مایه‌ی اشعار بیش‌تر تکرار طبیعت‌گرایی و حماسه بدون توجه به پیام است. حضور برخی از مؤلفین در پایه‌های مختلف، استفاده مکرر از اشعار یک شاعر، تکرار مضامین، تکرار در قالب و موسیقی اشعار، عدم توجه به نیازهای مختلف دانش‌آموزان، ایرادهای نگارشی، عدم توجه به رشد همه‌جانبه‌ی کودک و ... مجموعه عواملی است که در این مقاله تشریح شده‌است. این پژوهش کاربردی به روش توصیفی - تحلیلی، متون نظم کتب درسی دوره ابتدایی را بررسی نموده واحد مضمون و محتوا، فحوا (زمینه) است. جامعه آماری آن، شامل کتاب‌های فارسی (بخوانیم) پایه اول تا ششم ابتدایی است و نمونه‌های آماری بخش‌هایی از کتب فارسی دوره ابتدایی است که در قالب نظم آمده‌است. روش گردآوری اطلاعات، اسنادی و کتاب‌خانه‌ای است پرسشی که این تحقیق در اندیشه‌ی پاسخ‌بدان برآمده برشمردن مشکلات بخشی از کتاب فارسی است که با طرح کاستی‌ها، راهکارها تشریح می‌شود.

کلیدواژه‌ها: اشعار فارسی ابتدایی، درون‌مایه، تکرار، قالب و شاعران.

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ایلام، گروه زبان و ادبیات

فارسی، ایلام، ایران، malek_sh73@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۱

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

در شاهکارهای ادبی از جمله شاه‌نامه‌ی فردوسی، آثار نظامی، عطار، مولوی، خاقانی، سعدی، جامی و ... رگه‌هایی از توجه به ادبیات کودک وجود دارد این امر در دوره مشروطه رونق یافت و نگارش کتاب کودکان در ایران به طور رسمی از اواخر قرن ۱۳ هجری آغاز می‌شود. برخی از صاحب‌نظران بر این باورند ادبیات نوین کودک در ایران همزمان با رسمی‌شدن تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش ایران مورد توجه و استقبال قرار گرفت لذا پیشینه آن را باید در تاریخچه‌ی تعلیم و تربیت جست‌وجو نمود به همین دلیل، قرن بیستم را قرن توجه ویژه به کودک نام نهاده‌اند.

زندگی کودکان با احساس، تخیل و آهنگ، قرابت خاصی دارد شعر نیز جز عاطفه، تخیل و وزن، نیست لذا از ظرفیت شعر در ساختار آموزش کودکان نباید غافل بود و با توجه به کثرت و قدرت قریحه‌ی شاعران، می‌توان بسیاری از مهارت‌های فردی، اجتماعی، آموزشی و ... در قالب شعر آموزش داد. زیرا توجه به متون نظم در دوره‌ی آموزش ابتدایی، به افزایش میزان صحبت، تقویت گنجینه‌ی لغات، تلفظ، درک زبان، نگهداری ذهنی مفاهیم و ... کمک می‌نماید. حتی نباید از ظرفیت شعر برای آموزش اخلاق غافل بود زیرا روان‌شناسانی چون «کلیبرگ»، سال‌های بین هفت تا دوازده سالگی را مرحله‌ی اخلاق برای کودکان توصیف می‌کند. (سیف و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶۲) همچنین توجه به اشعار کتب درسی می‌تواند «کار کرد مثبتی را برای گفتار خودم‌محورانه ایجاد کند». (کرین، ۱۳۹۱: ۲۹۶) در نتیجه به رشد شخصیت کودک کمک نماید. بدین منظور، این پژوهش، بر آن است تا نابسامانی‌های محتوایی و ساختاری اشعار شش کتاب فارسی (بخوانیم) دوره‌ی ابتدایی در حوزه‌های: قالب، موسیقی، بسامدهای شعری، میزان اشعار هر شاعر، گروه مؤلفین، کاستی‌های نگارشی و نگرشی و ... مورد بررسی قرار دهد.

چنان‌که پیداست ادبیات یکی از محورهای فرهنگ جامعه است و از دو بخش نظم و نثر تشکیل شده، بخش نظم به خاطر اثرگذاری و ظرفیت خارق‌العاده‌اش، بیش‌تر مورد توجه بوده این بخش در کتاب‌های فارسی (بخوانیم) دوره‌ی ابتدایی دارای ایراداتی است که در حد توان بدان اشاره شده تا: اول، یادآوری برای مؤلفین باشد، دوم، این ایرادات در کتب فوق مرتفع گردد، سوم، نگاه موشکافانه محققین و منتقدین بدین حوزه حساس بیش از پیش معطوف گردد.

۲. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

کسانی که در نظام آموزشی فعالیت دارند نسبت به تمام سطوح آموزشی اعم از تکمیلی، عالی و آموزش و پرورش، در حوزه‌ی تخصص خویش، دغدغه و احساس تعهد دارند زیرا نظام آموزشی، زیربنا، اساس و مهم‌ترین رکن تعالی هر جامعه است. دوره‌ی زمانی هفت تا یازده سالگی (دوره نظام آموزش ابتدایی) را

دوره آموزش مقدماتی و یادگیری اصول و مبادی علم و دانش نام‌گذاری می‌کنند ... در این دوره عادت به کم‌کاری یا پرکاری و یا کار متناسب با ظرفیت در فرد به‌وجود می‌آید و در طول زندگی آینده و بزرگسالی نیز پابرجا می‌ماند. (سیف و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۳۵)

بدین منظور، بخش منظوم کتب فارسی (بخوانیم) شش پایه ابتدایی از زوایای مختلف بررسی شده‌است و کاستی‌های این حوزه تبیین گشته تا شاید قضاوت دل‌سوختگان این وادی همراه خود سازد به این امید که در برنامه‌ریزی آتی این حوزه ثمربخش باشد. در این باره تحقیقات مختلف دیگری نیز صورت گرفته:

نجفی بهزادی، سجاد و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ی «بررسی و تحلیل ساختار و محتوای اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی» وزن، جنسیت و دوره شاعر (کلاسیک یا معاصر) اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی بررسی کرده‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان داده که در انتخاب اشعار، قالب، وزن و جنسیت شاعران متناسب با دوره‌های شش‌گانه دبستان و ویژگی‌های رشد کودک، دقت و توجه چندانی نشده است.

کرامتی، انسی و همکاران (۱۳۹۸) مقاله «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی بر اساس شاخص‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی» نوشته‌اند.

نیازیان، ملیحه و کامیان خزایی (۱۳۹۶) در مقاله «تحلیل محتوای اشعار فارسی دوره ابتدایی بر اساس زبان و عاطفه» از طریق تحلیل محتوا به مؤلفه‌های زبان و عاطفه محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی پرداخته‌اند.

کریمی، محمدحسن و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «تبیین و تحلیل کتاب فارسی ششم ابتدایی در چارچوب تحلیل انتقادی گفتمان»، محتوای کتاب فارسی ششم ابتدایی با استفاده از الگوی ون لیوون تحلیل کردند بدین نتیجه رسیدند که مؤلفه‌ی اظهار آشکار بیش از مؤلفه‌های حذف و اظهار پنهان تصویرسازی شده است.

علیزاده، پورچیستا (۱۳۸۹) در پایان‌نامه «بررسی و تحلیل اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی از منظر اصول و معیارهای ادبیات کودک و نوجوان» از ۵۸ شعر با ۱۱۶۰ معیار و ملاک زبانی، رشدی، ادبی، ۱۰۸۱ ملاک و معیار مطابقت دارد که برابر است با ۹۳/۱۸ و ۷۹ ملاک و معیار مطابقت ندارد که برابر است با ۶/۸۲.

به‌طور کلی تفاوت این مقاله با پژوهش‌ها صورت گرفته، پیشنهادهایی کاربردی، روشن و همه‌جانبه برای تأثیرگذارترین بخش کتب فارسی به منظور اعتلا و حل مشکلات آن است.

۳. اشعار کتاب فارسی کلاس اول ابتدایی

آغاز تمامی کتاب‌های فارسی ابتدایی (به استثنای اول دبستان) با ستایش خداوند در قالب شعر بیان شده‌است. در کتاب فارسی اول دبستان، شعر «ای خدای مهربان» در صفحه‌ی ۴ نگاره ۱ آمده‌است و در آغاز کتاب نیست این شعر که تحمیدیه‌ای است لازم است چون سایر پایه‌ها در صفحه ۱ آورده شود.

اولین شعر فارسی اول دبستان پنج مصرع است بر همه پیداست که معیار ادب منظوم کلاسیک، بیت است نه مصرع:

با این دو دست کوچکم	دست می‌برم پیش خدا
با دل پاک و روشنم	دعا کنم دعا دعا
باز ای خدای مهربان	بشنو دعا‌های مرا
دعا برای مادرم	دعا به شادی بابا
به خانه‌ها صفا بده	به جان ما وفا بده

(اکبری شلدره، حاجیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۴)

اصل این شعر بدین‌سان است:

با این دو دست کوچکم دست می‌برم پیش خدا
با دل پاک و روشنم دعا کنم دعا دعا
باز ای خدای مهربان بشنو دعا‌های مرا

دعا برای مادرم دعا به شادی بابا

به خانه‌ها صفا بده به جان ما وفا بده

(۴)

از ۵۱ بیت تمامی اشعار کتاب فارسی اول دبستان، ۱۱ بیت علاوه بر قافیه، دارای ردیف نیز هست (۲۰٪). اشعار مردّف‌اند) گاهی به خاطر افزون ساختن موسیقی، ردیف بیش از یک کلمه است مانند «را دارم دوست» که در بیت زیر ردیف است:

من یک دنیا خاکت را دارم دوست خاک خوب و پاکت را دارم دوست

(اکبری شلدیره، حاجیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۷)

در بررسی دیوان شاعرانی چون حافظ، شهریار و ... حدود یک سوم از غزلیات آن‌ها، به‌عنوان شورانگیزترین بخش اشعار، دارای ردیف است پس موسیقی اشعار ابتدایی اندکی ضعیف است زیرا تکرار پایه‌ی موسیقی است. هرچند در این کتاب علاوه بر ردیف گاهی از حاجب (ردیف قبل از قافیه) نیز برای اوج موسیقی استفاده شده است نظیر «داری هم» در بیت زیر:

هم کوه و جنگل داری هم صحرا هم باغ و بوستان داری هم دریا

(همان)

در کتاب فارسی اول ابتدایی پنج شعر از سیزده شعر (۱۷ بیت از ۵۱ بیت؛ ۰/۳۳) بر وزن مستفعلن فع یا مفعول فعلن است («انار» ص ۲۵، «ما کودکانیم» ص ۶۳، «جشن درآسمان» ص ۷۳، «دریا» ص ۸۵ و «پیغمبر ما» ص ۱۰۸) و دو شعر: «جشن بهمن» ص ۱۰۰ (بر وزن مفاعلهن فعولن) و «شادیم و پاک و خندان» (بر وزن مستفعلن -فعولن) که در یک هجا با هم تفاوت دارند و با پنج شعر دیگر از یک بحرند یعنی بیش از نیمی از اشعار کتاب فارسی اول دبستان از یک بحرند و تنها وزن و ریتم متفاوت در این کتاب شعر «ای ایران» ص ۴۷ فعلن فعلن مفعولن مفعولن است در حالی که در علم عروض اوزان شاد بسیاری نظیر: «مفتعلن مفتعلن فاعلن» و ... وجود دارد که مغفول مانده است و ریمی یکسان بر کل کتاب سایه افکنده یکنواختی روح‌گزایی بر آن حاکم است.

۱.۳ محتوای اشعار کتاب فارسی کلاس اول ابتدایی

فاصله‌ی پنج شعر آغازین کتاب دارای توازن مطلوبی است و هر کدام با هم‌دیگر هفت صفحه فاصله دارد اما در ادامه، فاصله‌ی شعرها باهم‌دیگر دل‌نشین نیست گاهی سه صفحه (زردآلو ۴۳ و ای ایران ۴۷) گاهی پانزده صفحه (ای ایران ۴۷ و ما کودکانیم ۶۳) میان اشعار فاصله می‌افتد.

از لحاظ محتوایی آوردن دو شعر از یک شاعر با مضمون واحد یکی از کاستی‌های این کتاب است درست است که مصطفی رحماندوست «از ستون‌های اصلی شعر کودک در ایران به حساب می‌آید» (زارع بیدکی، ۱۳۹۲: ۱۸) و شعر «انار» (ص ۲۵) او ورد زبان هر تحصیل‌کرده‌ای است اما آوردن شعر زردآلوی رحماندوست در صفحه ۴۳ با اندک فاصله با شعر «انار»، با توصیفاتی چون: رویش زرد / تباردار است / ... بیمار است نه تنها مستحق نیست بلکه با رسالت کتاب، روحیات کودک و ... در این بخش از کتاب در ستیز است زیرا

۱. سرشت پاک کودکان ایجاب کننده توصیف زیبایی‌ها برای آن‌هاست.
۲. توصیف زشتی‌های جهان تأثیر منفی در ذهن و روان کودک دارد.
۳. وصف زیبایی‌ها، کودک را به سوی زیباندیشی و زیبانگری سوق می‌دهد و زندگی را برای کودکان شیرین‌تر می‌کند. (محرمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۶)

ضمن این‌که در این دو بیت، با شعر انار از لحاظ الفاظ، پیام، درون‌مایه‌های ضمنی نظیر اشاره به قدرت خدا و ... قابل قیاس نیست.

رویش زرد بیمار است لپش سرخ تباردار است
هم خوش‌رو هم خوش‌بو زرد و سرخ زردآلو

(اکبری شلدرد، حاجیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۷)

باز در صفحه ۱۱ و ۳۳ دو شعر با عنوان: «راه مدرسه» و «مهربان‌تر از مادر» از افسانه شعبان‌نژاد آورده که شخصیت‌های هر دو شعر، پدر و مادر است و خصوصیت پدر و مادر و پیام شعر، مهربانی است (مهربانی شعر دوم اندکی توسعه یافته) لذا وجود یکی از این دو که از یک شاعرند، کفایت می‌کند.

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۲۱

از ۵۱ بیت این کتاب، ۲۵ بیت (تقریباً نصف آن) در مورد طبیعت است که در این باره اندکی مبالغه شده، در پرداختن به طبیعت نیز جای بسیاری از مفاهیم و واژگان نظیر؛ بهار، اسم پرندگان مختلف و ... خالی است.

۴. اشعار کتاب فارسی کلاس دوم

آغاز کتاب دوم دبستان «ای نام تو بهترین سرآغاز» و پنجم دبستان «ای همه هستی ز تو پیدا شده» هر دو از نظامی گنجوی است اگرچه نظامی در این باره سرآمد است سرآغاز کتاب فارسی دو پایه با شعر نظامی، با وجود کثرت شعرا، زینده نیست و می‌توان از اشعار دیگران در کتاب نصرت صفی‌نیا با عنوان: «هزار سال آغاز سخن در شعر فارسی با نام و حمد خداوند» بهره برد و به تنوع و غنای کتاب افزود.

صورت رسمی مصرع و بیت در دوره ابتدایی از اولین شعر کتاب فارسی دوم ابتدایی آغاز می‌شود در این فارسی تنها سه شعر «ستاره‌ها» ص ۲۲، «ای خانه‌ی ما» ص ۸۵ و «با پرستوهای شاد» ص ۹۱ به صورت نیم‌مصرع نمایش داده شده‌است بالتبع اوزان نیز صورت رسمی دارند و کوتاه‌ترین وزن در این کتاب مستفعلن فع است که پرکاربردترین وزن کتاب فارسی اول دبستان بود.

در این کتاب چون کتاب‌های فارسی سوم، چهارم، پنجم و ششم وزن هجایی وجود ندارد. (البته در کتاب فارسی کلاس اول وزن هجایی وجود دارد)

بر خلاف کلاس اول ابتدایی که همه‌ی اشعار در قالب مثنوی است در فارسی دوم ابتدایی علاوه بر مثنوی، اولین قالب غزل «یار مهربان»، سه شعر در قالب چهارپاره: «احوال‌پرسی»، «مثل یک رنگین کمان» و «با پرستوهای شاد» و اولین دوبیتی «درخت‌کاری» به چشم می‌خورد.

نکته‌ی بس شگفت این‌که در کتاب فارسی کلاس اول ۱۳ عنوان شعر در ۵۱ بیت آمده است اما در فارسی کلاس دوم تماماً ۹ عنوان با ۳۹ بیت شعر وجود دارد به عبارت دیگر به جای افزایش، بیش از ۲۳/۵ درصد از آمار تعداد بیت‌ها و حدود ۳۱ درصد از آمار عنوان‌ها کاسته شده‌است. تعداد صفحات کتاب نیز ۱ صفحه کاهش یافته‌است (نیایش به‌عنوان آخرین درس کتاب فارسی کلاس اول و دوم ابتدایی، در کلاس اول ابتدایی صفحه ۱۱۵ واقع شده اما در کلاس دوم در صفحه ۱۱۴ است).

نظامی اولین شاعر کلاسیک است که در فارسی کلاس دوم از او در قالب دو بیت با مطلع «ای نام تو بهترین سرآغاز» نام برده‌شده دیگر اشعار کتاب فارسی کلاس دوم همچون کتاب فارسی کلاس اول مربوط به شاعران کودک‌سرای معاصر است.

۱.۴ نگاهی به محتوای کتاب فارسی دوم

در مقایسه کتاب فارسی اول با دوم، در کلاس اول سه شعر حماسی: «ای ایران» ۳ بیت، «شادیم و پاک و خندان» ۳ بیت و «جشن بهمن» ۶ بیت آمده اما در فارسی دوم این امر به یک عنوان «ای خانه‌ی ما» به ۴ بیت تقلیل یافته‌است. طبیعت‌گرایی که کم‌تر از نیمی از فارسی اول را دربرمی‌گیرد (۶ عنوان، ۲۵ بیت درحالی‌که کل کتاب ۱۳ عنوان و ۵۱ بیت است) در فارسی دوم ۵ عنوان از ۹ عنوان و ۲۴ بیت از کل ۳۹ بیت در حوزه‌ی طبیعت است و این امر به اوج خود رسیده‌است.

با توجه به این‌که هر درس تقریباً مشخص است در چه ماهی از سال تدریس می‌شود و برخی از درس‌ها با تقویم رسمی در ارتباط‌اند لذا شایسته است بین این دو، تقارن وجود داشته باشد اما در کتاب فارسی دوم شعر «با پرستوهای شاد» از عید (که در کل دوره شش ساله ابتدایی همین یک بار در شعر بدان اشاره شده) سخن به میان آمده از مجموع ۱۷ درس کتاب فارسی دوم، این درس، چهاردهمین درس است و بعد از عید تدریس می‌شود در حالی که آخر اسفند برای تدریس آن زمان مناسب و اثربخش‌تری است. یا درس «درخت‌کاری» آخرین و هفدهمین درس کتاب فارسی دوم است این درس در اردیبهشت‌ماه تدریس می‌شود در حالی که در تقویم رسمی کشور ۱۵ اسفند روز درخت‌کاری است و تدریس این درس در این زمان باعث انگیزه و تشویق کودک به این کار و به نوعی حفاظت و دخالت و مراقبت کودک از محیط زیست ایجاد می‌کند و توأم ساختن اندیشه‌ها با عمل همراه دارد. این مسأله در کتاب فارسی اول نیز به چشم می‌خورد برای نمونه «جشن بهمن» در صفحه ۱۰۰، درس بیستم کتاب است (کل کتاب ۲۲ درس است) بر اساس برنامه پیشنهادی آموزش کتاب فارسی اول دبستان که بعد از مقدمه و پیش از شروع درس فارسی اول آمده، این درس در فروردین تدریس می‌شود. قرار گرفتن این درس به عنوان درس پانزدهم و تدریس آن در دهه‌ی فجر با شرایط زمانی و اجتماعی سازگارتر است و دانش‌آموز جایگاه این شعر و محتوا و ارزش آن را بهتر درمی‌یابد.

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۲۳

چنان‌که در کتاب فارسی اول از افسانه شعبان‌نژاد و مصطفی رحماندوست هر کدام دو شعر آمده در کتاب فارسی کلاس دوم از ۹ عنوان شعر، ۲ عنوان از عباس یمینی شریف است.

جدول ۱

شاعرانی که در یک پایه دو شعر دارند	افسانه شعبان‌نژاد (اول ابتدایی)، مصطفی رحماندوست (اول ابتدایی)، عباس یمینی شریف (دوم ابتدایی) سعدی (پنجم ابتدایی) و فردوسی (ششم ابتدایی)
------------------------------------	--

البته گاهی از یک شاعر تا سه شعر در کتاب فارسی یک پایه هم دیده می‌شود و این امر از لطف کتاب کاسته است.

جدول ۲

شاعرانی که در یک پایه سه شعر دارند	فردوسی (پنجم)، نظامی (ششم) و سعدی (ششم)
------------------------------------	---

۵. اشعار کتاب فارسی کلاس سوم

چنان‌که پیش‌تر ذکر شد، تمامی اشعار کلاس اول به صورت نیم‌مصرع است؛ یعنی یک مصرع در دو سطر آمده است. در کلاس دوم تنها سه شعر به صورت نیم‌مصرع آمده است. در کلاس سوم به جای آشنا ساختن کودک با صورت رسمی شعر و ترک تدریجی نمایش نیم‌مصرعی، مجدداً اشعار نیم‌مصرعی اضافه می‌شود و چهار شعر نیم‌مصرعی استعمال شده است.

اولین شعر نو در کتاب فارسی سوم با عنوان «ایران عزیز» به کار رفته است این شعر دارای ۴۳ پاره تقریباً برابر با تعداد کل بیت‌های کلاسیک این کتاب (۴۸ بیت) است و اطناب ممل دارد و این آغاز برای شعر نو نه تنها جذاب و فریبا نیست گویی می‌خواهد ریشه‌ی تنفر با شعر نو را در سرشت دانش‌آموز عجین نماید از سوی دیگر آوردن سه بار شبه‌جمله‌ی «آه»، افزودن علامت تعجب در پایان برخی از پاره‌های شعر و ... فضایی حسرت‌بار ترسیم نموده، چنان‌که پیش‌تر ذکر شد، این امر با فضای کتاب و شرایط ذهنی

دانش‌آموز همخوانی ندارد. شش صفحه بعد از این شعر، دوباره یکی دیگر از بلندترین شعرهای حماسی کتاب که اولین قصیده‌ی دوره‌ی ابتدایی است با عنوان «وطن» آمده گویی نویسندگان فقط در اندیشه پر کردن کتاب - بدون توجه به مضامین مختلف - برآمده‌اند. دوره شش ساله ابتدایی به دو دوره سه ساله تقسیم شده اگر کتاب‌های این دو دوره با هم مقایسه شود توازن در استفاده کمی از اشعار دیده نمی‌شود.

۱.۵ محتوای اشعار کتاب فارسی سوم

چنان‌که ذکر شد نیمی از اشعار فارسی پایه اول و دوم پیرامون طبیعت است انتظار می‌رود در پایه‌های بالاتر این موضوع کم‌رنگ شود و مضامین دیگری در کتاب‌ها گنجانده شود اما متأسفانه این رویه نه تنها ادامه داشته حتی وسیع‌تر نیز گشته و به صورت مستقیم اشعاری با عنوان: «مثل باران»، «دریا»، «بهاران» و ... درباره‌ی طبیعت در فارسی پایه سوم آمده‌است. در این پایه اگر مضامین مذهبی، اخلاقی، و ... در پوششی از طبیعت ارائه شود پسندیده‌تر و منطقی‌تر است زیرا مخاطب (کودک) امکان تجربه ذهنی کم‌تری برای درک مفاهیم انتزاعی دارد، لذا باید با ابزارهای مختلف، این مفاهیم را برای کودک، عینی و ملموس کرد و از طبیعت برای شناساندن و توصیف خداوند و ... استفاده برد پس گرایش به طبیعت برای بیان مضامین دینی، اجتماعی و ... نظیر درس «ستایش، خداوند رنگین کمان» و «لحظه سبز دعا» در کلاس سوم و «ستایش خدا» در کلاس چهارم بهتر از اشعاری است که تنها پیرامون طبیعت است.

در درس «لحظه‌ی سبز دعا»، انتخاب این عنوان هنر مؤلفین نیست. این عنوان در بیت پایانی آمده که در حقیقت شاه‌بیت شعر است و متأسفانه حذف شده‌است:

شاخه‌ها گل می‌کنند «لحظه سبز دعا» دست‌ها پل می‌زنند بین دل‌ها و خدا

در اشعار کتاب‌های سه پایه اول ابتدایی، جای اشعار بازی که نیاز روح کودک و اقتضای سن اوست، واقعاً خالی است اگر شعری با عنوان «هم‌بازی»^۲ به عنوان اولین عنوان با محتوای بازی، در کلاس سوم آورده می‌شود در حقیقت هیچ بازی صورت نمی‌گیرد؛ کودکی قایق کاغذی می‌سازد و به آب می‌اندازد آب آن را به مکان دیگر می‌برد و کودک

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۲۵

دیگری آن قایق را می‌بیند بدون آن‌که سازنده‌ی اولیه‌ی قایق را بشناسد یا حتی ببیند در رؤیای خود «هم‌بازی!» او می‌شود همان‌گونه که در شعر «دریا»^۳ کی کلاس دوم:

من در خیال خود با قایقی زیبا سوی تو می‌آیم سوی تو ای دریا

(اکبری شلدوره، حاجیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۵)

کودک مورد آموزش، گویی بیماری مسری خطرناکی دارد و تنها باید در خیال خود بازی کند. ضمن این‌که اشعار بازی کودک دیده‌نمی‌شود. در حالی‌که دوره‌ی زمانی هفت تا یازده سالگی (دوره نظام آموزش ابتدایی) «از دیدگاه روان‌شناسان، سن بازی نیز نام‌گذاری شده است». (سیف، ۱۳۹۳: ۲۳۶)

به طور کلی می‌توان گفت نیمی از اشعار کتب سه پایه‌ی اول ابتدایی در وصف طبیعت و نیمه‌ی دیگر آن حماسی و تعلیمی (و به ندرت مذهبی) است. در ادبیات منظوم این سه پایه مظلومیت ائمه (علیهم السلام) هویداست و در کلاس چهارم، درس «همای رحمت» (پنج بیت) تنها شعر پیرامون پیشوایان مکتب امامیه است. در مورد پیامبران فقط شعری در کلاس اول با عنوان «پیغمبر ما» (چهار بیت) آمده‌است لذا تنوع مضامین در کتاب سوم ابتدایی و دو پایه‌ی قبل آن دیده‌نمی‌شود

نویسندگان ویژه‌ی کودکان و نوجوانان هدف‌شان این است که در وهله‌ی اول، کودکان و نوجوانان نوشته‌های آن‌ها را بخوانند یا بشنوند یا بفهمند و حس کنند و در مرحله نهایی، هدف‌شان این است که به یاری این نوشته‌ها و مفاهیمی که در نهاد این نوشته‌ها وجود دارد، به شادی، سلامت جسم و روح، بهزیستی، رشد ایمان و اعتقاد، رشد تمایل به مبارزه با طبقات ستمگر و اقشار فاسد و در جمع، آسایش و خوشبختی کودکان و نوجوانان کمک کند، یا همه‌ی این‌ها را به‌وجود بیاورند و یا در به‌وجودآوردن این‌ها سهمی داشته باشند و یا بر آن باورند که در آینده، در خدمت اندیشه‌های ملی و انسانی و آرمان‌های والای بشری باشند. (ابراهیمی؛ ۱۳۶۴: ۲۷)

سه پایه اول ابتدایی در آوردن اشعار از نظم منطقی بر خوردار نیست در فارسی اول ۱۳ عنوان شعر در فارسی دوم ۹ عنوان و در فارسی سوم ۱۱ آمده‌است. برخلاف نیمه دوم که در کلاس چهارم ۱۴ عنوان، پنجم ۱۹ عنوان و ششم ۲۲ عنوان شعر وجود دارد. تعداد صفحات کتاب‌ها هم لجام گسیخته‌است؛ عنوان آخرین درس تمام این کتاب‌ها یعنی درس «نیایش» در کلاس اول در صفحه ۱۱۵، در کلاس دوم ۱۱۴ و در کلاس سوم

صفحه ۱۲۸ است این نابسانی در سه پایه دوم نیز مشهود است و درس مذکور در کلاس چهارم و پنجم هر دو در صفحه ۱۴۰ و در کلاس ششم صفحه ۱۱۴ است. (یعنی کاهش ۲۶ صفحه‌ای پایه ششم در قیاس با پایه پنجم و حتی چهارم)

۶. اشعار کتاب فارسی کلاس چهارم

در این کتاب دو شعر نو (که «باران» دقیقاً به اندازه اولین شعر نو در کتاب سوم دبستان است که ۴۳ پاره است) و یک غزل وجود دارد که دومین غزل کتاب‌های فارسی دوره دبستان است بقیه اشعار همگی مثنوی است. اشعار کلاس چهارم با ۹۵ بیت به استثنای اشعار نو (۵۵ پاره)، دو برابر اشعار کلاس اول و سوم و تقریباً سه برابر شعرهای کلاس دوم است.

انتخاب شعر «آرش کمان‌گیر» بر غنای کتاب افزوده ولی به نام سراینده‌اش، سیاوش کسرابی، کوچک‌ترین اشاره‌ای نشده است. (همان‌طور که نامی از مؤلف شعر «امید» در صفحه ۱۰۷ همین کتاب برده نشده) و پاره‌های کمی از آن شعر آمده کاش اولاً به جای توضیحات شعر مثلاً «همه نگران و منتظر، ... مادران دعا می‌کردند پیرمردها اشک می‌ریختند کودکان با بی‌تابی آرش کمان‌گیر ... نگاه می‌کردند و ...» (بهروان و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۶) متن شعر می‌آمد:

لشکر ایرانیان در اضطرابی سخت دردآور
دو دو و سه سه به پیچ گرد یک‌دیگر
کودکان بر بام، دختران بنشسته بر روزن، مادران غمگین کنار در
کم گمک در اوج آمد پیچ خفته
خلق چون بحری بر آشفته به جوش آمد خروشان شد به موج افتاد
برش بگرفت و مردی چون صدف
از سینه بیرون داد

(لنگرودی، ۱۳۸۷: ج ۲، ۵۰۱)

زیرا متن این شعر روان‌تر و جذاب‌تر از متن نثر کتاب فارسی ابتدایی است. اجحاف به ادبیات فارسی است که به جای شعر پایین بگویی: «آرش روی تخته سنگ بزرگی ایستاد؛

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۲۷

بازوان و تن نیرومند خود را به همه نشان داد و گفت: خوب ببینید در بدن من هیچ نقص و عیبی نیست.» (اکبری شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۷)

منم آرش / چنین آغاز کرد آن مرد با دشمن / منم آرش سپاهی مرد آزاده / به تنها تیر ترکش، آزمون تلختان را اینک آماده / کمان‌داری کمان‌گیرم شهاب تیزرو تیرم / مرا تیر است آتش پر / مرا باد است فرمان‌بر / و لیکن چاره‌ی امروز، زور و پهلوانی نیست / رهایی با تن پولاد و نیروی جوانی نیست (لنگرودی، ۱۳۸۷: ج ۲، ۵۰۲-۵۰۱)

ثانیاً انتظار می‌رود بین این شعر و «باز باران با ترانه» که هیچ فاصله‌ای نیامده اندک فاصله‌ای ایجاد می‌شد تا صفای حماسی آن با شعر باران شسته نشود.

۱.۶ بررسی محتوای کتاب فارسی پایه چهارم

در درس اول «خبر داغ»، کلاغی خبر از آمدن زمستان می‌دهد شومی این خبر تا جایی است:

دل هر غنچه تپید رنگ گلبرگ پرید برگ بی‌حوصله شد سبزه خمیازه کشید

(بهروان، نازیلا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷)

قهرمان این داستان یعنی کلاغ در فرهنگ ما به عنوان چهره‌ی منفی معرفی شده است، صفاتی چون: خبرچین، زشت، سیاه، حسود، دزد، بدجنس و ... در ذات اوست. شعر بعدی کتاب فارسی چهارم، داستان قدیمی و معروف «روباه و زاغ» است. زاغ که از خانواده کلاغ است همان ویژگی‌های دزدی و ... کلاغ را دارد. در این شعر، زاغی که پنیری را دزدیده، دیگری با شیوه‌ای نوین پنیرش را می‌دزد:

این جهان کوه است و فعل ما ندا سوی ما آید نداها را صدا

(مولوی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۱۱۴)

آوردن دو شعر پیرامون یک پرنده‌ی منفی بی‌هیچ فاصله‌ای، بدون شک روح‌گزا است این امر بیان‌گر محتوای سخیف یک اثر آموزشی است. از سویی کاش به مأخذ این شعر در حد یک سطر اشاره می‌شد که این شعر ترجمه‌ی افسانه‌ی روباه و کلاغ فرانسوی

علاوه بر حبیب یغمایی، ایرج میرزا و نیر سعیدی هم این شعر را ترجمه کرده‌اند. توجه به ادبیات پایداری با «اتفاق ساده» ستم در حق ادبیات دفاع مقدس است گویی نامه‌ی یک رزمنده از نگاه مؤلفین فراتر از آن همه رشادت و شهادت و ... است ادبیات جنگ با هزاران خاطره‌اش نباید به راحتی کنار زده شود و به داستان بسیار ضعیفی از آن بسنده گردد ذکر این نکته ضروری است در کلاس ششم، درس یازدهم «شهدا خورشیدند» به انشایی منظوم در قالب شعر نو، شهدا به خورشید، شقایق، چراغ، داستانی پر از حادثه و زیبایی و نمره‌ی بیست در دفتر قلب مانند شده‌است و این تمام ادبیات دفاع مقدس در نظم شش پایه‌ی ابتدایی است.

می‌توان گفت پایه چهارم ابتدایی مرزی بین ادبیات کودک و بزرگسال دانست به جز شکوه قاسم‌نیا و پروین دولت‌آبادی از شاعران کودک‌سرا اثری نیست و بزرگان ادب فارسی چون فردوسی، مولوی، عطار، شهریار و شاعران دیگری چون ایرج میرزا، سیاوش کسرای، پروین اعتصامی، حبیب یغمایی، برای اولین بار در این کتاب تجلی می‌یابند.

۷. کتاب فارسی کلاس پنجم

در صفحه ۴۸ کتاب فارسی پنجم، درسی با عنوان «سرود ملی» آمده در پشت جلد کتاب نیز مجدد تکرار شده ضمن این‌که شعر روی جلد ۸ پاره و شعر متن ۷ پاره است (بهمن‌فر ایمان ماست پیامت ای امام در متن یک پاره ولی در جلد دو پاره است) و تکرار همواره از قصورات بوده‌است. در متن کتاب نیز تکرارهای دیگری دیده می‌شود برای مثال در پایان فارسی پایه چهارم درس «خرد و دانش» آمده، بیت‌های آغازین آن عبارتند از:

توانا بود هرکه دانا بود
ز دانش دل پیر برنا بود
به دانش گرای و ...

(بهرمان، نازیلا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۸)

در صفحه ۳۲ درس «خرد رهنمای و خرد دلگشای» فارسی پنجم این بیت‌ها مجدداً تکرار شده‌است.

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۲۹

درس «معرفت آفریدگار» در صفحه ۱۱ پایه‌ی ششم، از لحاظ محتوا به درس «لحظه سبز دعا» در صفحه ۷۱ فارسی سوم شبیه است - اگرچه «لحظه‌ی سبز دعا» ضمن دعا، به نماز نیز اشاره دارد و اولین و آخرین شعر پیرامون نماز است - یکی از این دو حذف گردد بهتر است.

۸. کتاب فارسی کلاس ششم

اشعار فارسی کلاس ششم استغنائی در درون اهل ادب ایجاد می‌کند اما در قیاس با فارسی‌هایی که در همین سده‌ی اخیر - فارغ از هر نگاه سیاسی و ... - نوشته شده ضعیف به نظر می‌رسند.

نقطه‌ی اوج و کمال کتاب‌های فارسی دوره‌ی ابتدایی در حقیقت باید فارسی کلاس ششم باشد و ضمن کمال محتوا از عیب مبرا باشد. در صفحه‌ی ۷۲ درس «باران» چهار دوبیتی ذکر شده که مورد اول و دوم آن از باباطاهر است چهارمین دوبیتی نیز از مصطفی علی‌پور است. دوبیتی یک وزن بیش‌تر ندارد «مفاعیلن مفاعیلن فعولن»، دو بیت سوم درس «باران» که از سیدحسن حسینی است و محتوایی شبیه دوبیتی دارد در حقیقت رباعی است زیرا وزن آن اولین وزن رباعی یعنی: مستفعل مستفعل مستفعل فع یا همان «لا حول و لا قوة الا بالله» است.

ای نام تو روییده به گلدان لبم در مرحمت تو غوطه‌ور، روز و شبم
در خاک طلب، بذر دعا کاشته‌ام باران اجابت تو را می‌طلبم

(قاسم‌پور مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۲)

درس پانزدهم با عنوان «میوه‌ی هنر» با مطلع

آن قصه شنیدید که در باغ، یکی روز از جور تبر، زار بنالید سپیدار

(همان، ۹۸)

اولاً عنوان این شعر در دیوان پروین اعتصامی «درخت بی‌بر» است (اعتصامی، ۱۳۷۳: ۲۵۵) که عنوانی سهل و ممتنع است، ثانیاً عنوان «میوه‌ی هنر» با مضمون شعر منافات دارد و به حقیقت استعاره‌ی تهکمی می‌سازد، ثالثاً هر دو واژه‌ی «میوه» و «هنر» دارای بار معنایی

یکسانی هستند میوه، هنر درخت است و هنر یعنی برومند بودن بنابراین چنین عنوانی نه تنها بدیع نیست نوعی تعقید یا ضعف تألیف از آن احساس می‌شود.

۱۸ نگاهی به برخی اشعار کتاب فارسی ششم در قیاس با پنج پایه دیگر

از آن‌جا که دوران کودکی و نوجوانی بهترین سنین فراگیری مفاهیم اساسی زندگی است، ادبیات کودکان و نوجوانان باید جنبه‌ی یاددهی و تعلیمی داشته باشد. (حکیمی - کاموسی، ۱۳۸۶، ۳۴) یکی از مفاهیم تعلیمی عشق به میهن و دفاع از آن و تلاش در جهت تعالی آن است. در صفحه‌ی ۵۶ کتاب فارسی ششم، درسی با عنوان «همه از خاک پاک ایرانیم» از ایرج میرزا آمده اما شبیه این مضمون با عنوان «وطن» از محمدتقی بهار در صفحه ۱۰۱ کتاب فارسی سوم نیز دیده می‌شود در این دو شعر گاه مصراع‌های تکراری آمده: مادر خویش را نگهبانیم (اکبری شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۱) (قاسم‌پور مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶) یا مضامین شبیه به هم دارند:

ما همه کودکان ایرانیم (اکبری شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۱) ما که اطفال این دبستانیم همه از خاک پاک ایرانیم (قاسم‌پور مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶) در هر دو شعر تفاخر به نیاکان دیده می‌شود: چون نیاکان باستانی خویش (اکبری شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۱) یادگار قدیم دورانیم (قاسم‌پور مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶)

حب وطن که از ایمان دانسته‌اند در هر دو دیده می‌شود

همه در فکر ملت و وطنیم همه در بند دین و ایمانیم

(اکبری شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۱)

چون که حُب وطن ز ایمان است ما یقیناً ز اهل ایمانیم

(قاسم‌پور مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶)

لذا آوردن یکی از این دو کفایت می‌کند.

ذکر این نکته ضروری است اشعار حماسی شش پایه ابتدایی بیش‌تر بر محور حب‌الوطن است و راه اطناب در این زمینه گرفته شده است؛ مثلاً: در کتاب فارسی

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۳۱

اول ابتدایی «ای ایران» صفحه ۴۷ و «شادیم و پاک و خندان» صفحه ۱۱۱، در پایه دوم «ای خانه‌ی ما» صفحه ۸۵ در کلاس سوم «ایران عزیز» صفحات ۹۴ و ۹۵ و «وطن» صفحه ۱۰۱، در کلاس چهارم «آرش کان‌گیر» صفحه ۵۷-۵۴، در کلاس پنجم «سرود ملی» صفحه ۴۸، بیت‌هایی از شاه‌نامه در صفحه ۵۰، «ای ایران» صفحات ۵۳-۵۲، اشعار متفرقه‌ای که در درس «دفاع از میهن» در صفحات ۵۶ و ۵۸ آمده‌است، «وطن دوستی» صفحه ۶۸، «سرای امید» صفحه ۷۶، در کلاس ششم «همه از خاک پاک ایرانیم» صفحه ۵۶، جمعاً ۴۰ بیت شعر کلاسیک و ۹۶ پاره (مصراع) شعر نو پیرامون وطن دوستی در این شش پایه وجود دارد که تقریباً نیمی از آن در پایه پنجم است (۱۵ بیت شعر سستی و ۴۱ پاره شعر نو) این موضوع واحد و گاه تکراری از غنای کتاب‌ها می‌کاهد در حالی که سایر زمینه‌های ادبیات تعلیمی مهم‌ل یا کم فروغ است.

۹. شاعران کتاب‌های دوره ابتدایی

یکی از ایرادات محتوایی برخی از اشعار، استفاده مکرر از اشعار یک شاعر است. در برخی از پایه‌ها دو شعر از یک شاعر آمده شاید استفاده از شعر دو شاعر در تمام دوره ابتدایی توجیه‌پذیر باشد (اگرچه منطقی نیست) اما در یک پایه دشوار است. آنچه مایه‌ی ملال است استفاده از سه شعر یک شاعر که اجحاف در حق دانش‌آموزان و دیگر شاعران است؛ در میان ۹ شاعری که در دوره ابتدایی سه شعر از آن‌ها آمده (جدول شماره ۳) تنها این امر درباره‌ی مولوی پذیرفتنی است.

این سؤال بی‌پاسخ مانده آیا عباس یمینی شریف که ۴ شعر از او در دوره‌ی ابتدایی آمده از مولوی که دارای ۳ شعر است شاخص‌تر و برجسته‌تر می‌باشد. با این قیاس عباس یمینی شریف را نمی‌توان با شاعران بزرگی چون، عراقی، سنایی، انوری، جامی، صائب، نیما، اخوان‌ثالث و ... که هیچ نامی از آن‌ها برده نشده، مقایسه کرد. چهار شاعری که از آن‌ها ۴ یا ۵ یا ۶ شعر آمده تقریباً برابر با کل شاعرانی است که از آن‌ها یک شعر آمده‌است.

در این شش پایه، از شعر ۶۷ شاعر استفاده شده‌است که ۹ شاعر آن کلاسیک و ۶۰ شاعر مربوط به دوره‌ی معاصر است. (این آمار بیانگر کم‌توجهی به ادبیات کهن است)

شاعران کتاب‌های فارسی ابتدایی جدول ۳

تعداد شعرها	نام شاعران
شاعرانی که دارای یک شعرند (۲۴ نفر = ۵ سستی ۱۹ معاصر)	کلاس اول علی اصغر نصرتی و کبری هاشمی / کلاس دوم افشین اعلاء / کلاس سوم، نسرین صمصامی، مجید ملامحمدی / کلاس چهارم، عطار، نامعلوم، حبیب یغمایی، سیاوش کسرایی، گلچین گیلائی / کلاس پنجم، ناصر خسرو، حسین گل‌گلاب، دهخدا، هوشنگ ابتهاج (سایه)، محمدجواد محبت / کلاس ششم شیخ محمود شبستری، ابوقاسم حالت، نادر ابراهیمی، محمدرضا ترکی، حافظ، باباطاهر، سیدحسن حسینی، مصطفی علی‌پور و سلمان هراتی
شاعرانی که دارای دو شعرند	افسانه شعبان‌نژاد (۲ بار اول ابتدایی)، جعفر ابراهیمی (فارسی پایه ۱ و ۲)، شکوه قاسم نیا (۱ و ۴)، محمود پوروهاب (۲ و ۳)، محمد تقی بهار (۳ و ۵)، بیوک ملکی (۳ و ۵) و شهریار (۴ و ۶)
شاعرانی که دارای سه شعرند	پروین دولت‌آبادی (فارسی ۱، ۴ و ۵)، محمود کیانوش (فارسی ۱، ۲ و ۳)، مصطفی رحماندوست (فارسی اول دوبار و فارسی ۲)، اسدالله شعبانی (فارسی ۱، ۳ و ۵)، ناصر کشاورز (فارسی ۱، ۲ و ۳)، قیصر امین‌پور (فارسی ۳، ۴ و ۶)، ایرج میرزا (فارسی ۳، ۴ و ۶)، مولوی (فارسی ۴، ۵ و ۶) و پروین اعتصامی (فارسی ۴، ۵ و ۶)
با چهار شعر	عباس یمنی شریف (فارسی ۱، ۲ دوبار و ۳)
دارای پنج شعر	نظامی (فارسی ۱، ۵ و ۶ سه بار)
دارای شش	سعدی (فارسی ۴، ۵ دوبار ۶ سه بار) و فردوسی (فارسی ۴، ۵ سه بار ۶ دو بار)

از آن‌جا که ارزش یک کتاب درسی از یک دایره‌المعارف کم‌تر نیست زیرا یک دایره‌المعارف مرجعی برای محققین بوده که بدون وجود آن دایره‌المعارف، می‌توان مطالب را از منبع اصلی جست‌وجو نمود ضمن این‌که تعداد مراجعین به دایره‌المعارف‌ها محدود است و دامنه‌ی تأثیرگذاری آن با کتاب‌های درسی قابل قیاس نیست پس همان‌طور که برای تدوین یک دایره‌المعارف، گروهی از محققین برجسته در آن حوزه حضور دارند در تألیف کتب درسی، شورای نویسندگان (مؤلفان) لازم است از سرآمدان و استادان بزرگ زبان و ادب فارسی باشند. اگر مؤلفان کتاب‌های درسی شش پایه ابتدایی مورد بررسی واقع شود در پایه چهارم فقط دو مؤلف وجود دارد که یکی از آنان جزء مؤلفین هرشش پایه‌ی ابتدایی است. پایه سوم و پنجم فقط چهار مؤلف دارد دو نفر آنان در هردو پایه حضور دارد. حقیقتاً به استثنای دو تا سه نفر از اعضای گروه مؤلفان، بقیه در ادبیات فارسی گم‌نام‌اند برخی از گروه مؤلفین ممکن است اشعاری سروده باشند اولاً شعرشان ربطی به ادبیات کودک ندارد ثانیاً تخصص و رشته‌ی تحصیلی‌شان ادبیات فارسی نیست و گروه مؤلفین باید متخصص در زبان و ادبیات فارسی باشند. کسانی باید

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۳۳

کتاب‌های درسی را بنویسند که علاوه بر دانش، خود سال‌ها در آن پایه‌ها تدریس کرده‌اند و با شرایط، ویژگی‌ها و نیازهای هر پایه درسی آشنا باشند لذا، انتخاب افراد در تدوین کتب درسی نباید بر اساس گرایش سیاسی، حزبی، زدوبندها و مسائلی از این قبیل باشد. (به‌خاطر حرمت افراد از ذکر نام خودداری شده اما مخاطبان به ویژه معلمان، این حقیقت تلخ را به خوبی متوجه شده‌اند.)

کاش در گروه مؤلفان افرادی که در حوزه نگارش تبحر دارند در تمام پایه‌ها حضور داشته باشند.

۱۰. طبیعت‌گرایی و شعر کودک

اشعار مختلفی درباره‌ی طبیعت و فصل‌ها در سه پایه اول ابتدایی دیده‌می‌شود و شاعران سعی دارند که کودکان را با زیبایی‌های طبیعت و جهان آشنا کند. بر خلاف شعر بزرگسال که اغلب سخن از نکوهش دنیا است، در شعر کودک زیبایی‌های جهان ذکر می‌شود و شاعر کودکان را به تأمل در مظاهر آن برمی‌انگیزد این امر در کتاب‌های ابتدایی به سوی هدفی خاص سوق داده‌شده مقدمات این هدف در کلاس سوم با درس «نقاش دنیا» فراهم گردیده که با باغ زیبای پر گل و برگ درختان و ... پی به نقاش آن برده‌می‌شود. این مسأله در کلاس چهارم به اوج خود می‌رسد. در پایه چهارم توصیف طبیعت فرصت مناسبی برای شاعر و کودک در جهت خداشناسی فراهم آورده تا جایی که تحمیدیه‌ی آغاز کتاب با عنوان «ستایش خداوند» در قالب توصیف پدیده‌های طبیعی و بهار، اوج خداشناسی جلوه‌گری نموده است:

خدا در رنگ و بوی گل نهان است بهار و باغ و گل از او نشان است

(بهروان و همکاران، ۱۳۹۴: ۸)

این مضمون در کلاس ششم به اوج خود می‌رسد:

هر گل و برگی که هست، یاد خدا می‌کند بلبل و قمری چه خواند، یاد خداوندگار

(قاسم‌پور مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱)

اگر درباره‌ی طبیعت در پایه‌های بالاتر شعری آورده‌می‌شود باید مضمون آن قوی‌تر و کامل‌تر باشد اما در کلاس پنجم شعر «رقص باد و خنده‌ی گل» علی‌رغم عنوان فریبنده‌اش،

فقط درباره آمدن زمستان و پس از آن بهار است و هیچ نکته‌ی دیگری در خود نهفته ندارد و این بازگشت، بسیار نپخته بوده چنین شعری حشو قبیح می‌نماید زیرا در کتاب فارسی کلاس چهارم «خبر داغ» خبر آمدن زمستان و شعر «بهاران» در کلاس سوم چنان‌که از اسمش پیداست درباره بهار است و شعر با مضمون زمستان و بهار، در پایه‌ی پنجم در حقیقت نوعی ابتدال است.

بدون شک شعر «ستایش خداوند» در کلاس چهارم از شعر «رقص باد و خنده گل» در کلاس پنجم که هر دو از پروین دولت‌آبادی‌اند بسیار قوی‌تر است و در حقیقت باید اندک‌اندک با دنیای شعر کودک و کودک‌سرایان فاصله گرفت و نیازی به شعر «رقص باد و خنده گل» نیست.

حال که شعر کودک و طبیعت‌پردازی در کلاس چهارم به اوج خود نزدیک می‌شود انتظار می‌رفت شعر کودک در پایه پنجم، یا به اندازه پایه چهارم از دو شاعر کودک‌سرا استفاده می‌شد یا حتی کم‌تر می‌گردید — چنان‌که در پایه ششم فقط یک شاعر کودک‌سرا به نام نادر ابراهیمی وجود دارد آن هم با شعر حماسی «ای وطن» — اما در پایه پنجم از شاعرانی چون: ۱- اسدالله شعبانی (که در پایه اول شعر «ای ایران» از او آمده)، ۲- پروین دولت‌آبادی (که تا این پایه سه شعر از او دیده می‌شود)، ۳- بیوک ملکی «بال در بال پرستوها»، ۴- محمدجواد محبت «کاجستان» و ... شعر آمده که اوج بی‌نظمی و بی‌تفاوتی نسبت به محتوای اشعار است.

۱۱. زاغ و سیمرغ

در فصل چهارم فارسی پایه پنجم، پس از درس دوازدهم با عنوان «فرهنگ بومی ۲» بلافاصله متنی با عنوان «فردوسی فرزند ایران» آمده اولاً شخصیت و شعر فردوسی، ملی است نه بومی، ثانیاً در کتاب‌های انواع ادبی آن‌گاه که شاه‌نامه با آثار حماسی بزرگ دنیا چون ایلیاد، ادیسه، انه‌ئید، مه‌ابهاراتا و رامایانا سنجیده می‌شود شکوه شاه‌نامه برتر از همه‌ی این آثار است حتی فردوسی را گاهی محکوم می‌نمایند که آثار بزرگ حماسی دنیا را خوانده سپس به سرودن شاه‌نامه همت گمارده‌است «شاه‌نامه را به یک اعتبار می‌توان حماسه‌ی ثانوی قلمداد کرد، زیرا بر مبنای کتاب‌های مدون حماسی پیش از خود به وجود آمده است.» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۷۲) در حقیقت فردوسی و شعرش جهانی است نه بومی!

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شماعی) ۱۳۵

پس از ۴ سطر توضیح در باره‌ی فردوسی و شاه‌نامه در درس «فردوسی فرزند ایران» در صفحه‌ی ۹۱ کتاب فارسی پنجم عنوانی برجسته به نام «زاغ و سیمرغ» آمده‌است اولاً در داستان‌های شاه‌نامه هر جا که سیمرغ به عنوان یار زال دیده‌می‌شود پرنده‌ای به نام زاغ وجود ندارد و قرین سیمرغ در ادبیات به ویژه شاه‌نامه «زال» است نه «زاغ» است اگر زال را زاغ بگیریم ضمن اهانت به خاندانی پهلوانی شاه‌نامه، بین سفیدی مو و بدن زال با زاغ نوعی استعاره تهکمی گرفته که باز شماتت‌بار است بنابراین عنوان درس باید «زال و سیمرغ» باشد نه «زاغ و سیمرغ» این اشتباه با رسالت کتاب‌های درسی در تضاد است برخی بر این باورند کتاب‌های درسی چون کتاب‌های دینی باید مصون از خطا باشند «کتاب‌های مرجع مانند فرهنگ‌ها، دایره‌المعارف‌ها، کتاب‌های درسی، متن‌های مقدس دینی، آثار حقوقی به نمونه‌خوانی‌های مکرر و دقیق نیاز دارد تا کاملاً اطمینان حاصل شود که متن بدون غلط است.» (آذرنگ، ۱۳۸۱: ۸۳)

۱۲. نگارش و علائم ویرایشی

یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در خواندن شعر، آگاهی از وزن شعر است. هر شعری، بنا بر احساسات درونی شاعر، اقتضای وزن خاصی می‌کند تا پاره‌ای از احساسات، عواطف و مفاهیم ذهنی گوینده را به خواننده منتقل سازد. آن وزن در حکم علائم نگارشی است گاهی وزن ساختار قاموسی کلمه را نیز تغییر می‌دهد بنابراین در شعر علائم نگارشی استفاده نمی‌شود و نیازی بدان نیست وزن آن در حکم علائم نگارشی است. اما در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی چنین مسأله‌ای لحاظ نشده‌است برای نمونه:

در بیت زیر گاهی از علائم نگارشی استفاده شده که اگر متن، نثر هم باشد بدان احتیاجی نیست؛ مثلاً: بعد از واژه‌ی «نرمی» علامت کاما نیاز نیست.

به نرمی، چنین گفت با سنگ سخت: «کرم کرده، راهی ده ای نیک‌بخت!»

(شعبانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۹)

در پایان مصرع اول دو نقطه بیانی (:): آمده در نثر هم به خاطر وجود متمم پس از آن، گاهی دو نقطه بیانی به کار نمی‌رود. علامت نقل قول با شرایط استعمال آن هم خوانی ندارد. پایان بیت هم علامت تعجب (!) آورده هم نقطه (.) اولاً استعمال دو حرکت نگارشی توأم

در کنار هم اشتباه است و هر نشان، به خصوص نشان پایان جمله آهنگ و معنی خاصی به جمله می‌دهد.

علامت نقطه که در پایان این بیت و بیت پنجم و بیت پایانی همین صفحه آمده با اصول نگارش شعر منافات دارد. علائم نگارشی در این کتاب‌ها گاه بعد از گیومه‌ی پایانی و گاه قبل از آن می‌آید و این امر سلیقه‌ای شده است: شاید این اتفاق هم روزی/ ناگهان از برای من افتاد». (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۲) «زندگی، شکفتن است/ با زبان سبز، رازگفتن است». (قاسم‌پور مقدم و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۲)

و در جای دیگر: «چون چراغی است که در خانه‌ی ما می‌سوزد». (همان، ۷۸) یا «داخل دفتر قلب من و تو می‌ماند». (همان)

تمامی علائم نگارشی باید بدون فاصله با قبل و با یک فاصله با بعدش نوشته شود (به استثنای گیومه‌ی آغازین) این امر نیز رعایت نشده است.

در کتب فارسی ابتدایی، نیم‌فاصله نیز رعایت نشده است گاهی «سرانجام»، «جست و جو» و ... آمده (همان ۱۱۶) گاهی «سر انجام» (همان، ۱۱۷)، «جست و جو» (همان ۱۱۶) آمده است.

گاهی (،) و (!) و ... به ماقبلش چسبیده گاه فاصله دارد: «با چهار سیم ساخته شده‌ام، می‌توانم ... (همان، ۱۱۶) «به من نگاه کن!» (همان، ۱۱۷)

نگارش کلمات در کتاب‌های فارسی ابتدایی نیز بسیار دل‌آزار است گاهی:

در کتاب‌های فارسی، واژه‌ی «خوشر» را گاهی سرهم و گاه جدا نوشته‌اند:

سطح آب از گاهوارش خوش‌تر است (بهروان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۴)؛ که موران را، قناعت خوشتر از سور (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۱)

این بی‌نظمی‌ها در مورد بسیاری از واژگان وجود دارد:

«هم»: گفت پس با من هم/ یک نفر هم‌بازيست (اکبری‌شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۵) همپایه‌ی محبت و مهر و وفا تویی (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۱) ترکیباتی که با «گل» ساخته می‌شود: رنگ گلبرگ پرید (بهروان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷)؛ گل بخندد بر سر گل‌بوته‌ها (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷۰) و ...

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۳۷

ترکیباتی که با «دل» ساخته می‌شود: دل‌تنگی گل را بلبل شفا می‌داد (اکبری‌شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۵)؛ آسمان دل‌گشا و دریا رام (همان، ۱۱۱)، بسیار جالب است همین واژه‌ی «دل‌گشا» که در کلاس سوم جدا نوشته شده در کلاس پنجم عنوان درسی شده و سرهم آمده است: «خرد رهنمای و خرد دل‌گشای» (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۲)

این مسأله در مورد واژگانی مانند: «خوش حال» (ارجمندرشیدآباد و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰)، (اکبری‌شلدره، نجفی‌پازکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۱) و ... نیز وجود دارد.

۱۳. نتیجه‌گیری

در بررسی کتاب‌های فارسی شش پایه‌ی ابتدایی، حجم کتاب‌ها، کمیت اشعار به تناسب تعالی پایه‌های تحصیلی، گاهی نه تنها رشد نداشته بلکه دچار کاهش شده است. از لحاظ محتوا، فارسی کلاس اول غنی‌تر از فارسی کلاس دوم است و ضعیف‌ترین محتوا مربوط به فارسی کلاس سوم است این امر بیانگر آن است که یا کتاب‌هایی که در حوزه شعر کودک سروده شده ضعیف است یا در گزینش اشعار کاستی‌هایی وجود دارد.

اشتباهاتی نظیر «زاغ و زال» و استعمال سلیقه‌ای توأم با تعارض علائم نگارشی و جدانویسی، یکی دیگر از آسیب‌های کتاب‌های درسی است.

در اکثر پایه‌ها شاعرانی دیده می‌شود که در یک پایه، دو شعر دارند در برخی از پایه‌ها (پنجم و ششم) سه شعر از یک شاعر آمده است. شاعران دارای سه، چهار پنج و شش شعر در کل دوره ابتدایی وجود دارد در حالی که جای بزرگان ادب فارسی چون سنایی و ... خالی است و به جای شش بار مراجعه به یک منظومه، اگر از شش منبع استفاده می‌شود، بهتر بود.

بخش عمده‌ی محتوای کتاب‌های فارسی طبیعت‌گرایی است از آن‌جا که دانش‌آموز امروز با گذشته بسیار تفاوت دارد لذا تنها آشنایی با طبیعت نمی‌تواند بن‌مایه‌ی اشعار قرار گیرد و در ژرفای اشعار پیرامون طبیعت به خصوص از کلاس چهارم به بعد، لازم است مفاهیم تعلیمی از قبیل مضامین اخلاقی، مذهبی و ... گنجانده شود، وضع موجود در این باره ضعیف است.

علاوه بر طبیعت، بخش عظیمی از کتب درسی مربوط به ادبیات حماسی است که در این باره بیش‌تر به وطن توجه شده‌است. ادبیات فارسی به ویژه شعر بیش‌تر مربوط به دانش‌های نظری است و کم‌تر به دانش‌های عملی پرداخته شده در کتاب‌های دوره ابتدایی پرداختن به دانش‌های عملی در حوزه‌ی شعر متأسفانه منتفی گشته‌است. جاذبه‌ی داستان به خصوص برای کودکان، مایه‌ی ماندگار است اما اشعار داستانی کتاب‌ها اندک است. تصویر شاعران به جای برخی از تصاویری که پیام‌چندانی ندارد می‌تواند تنوع و جذابیت ایجاد کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. این مقاله بر اساس شیوه‌نامه دوره قبل ارزیابی شده و پذیرش گرفته است و براساس شیوه‌نامه جدید لزوماً مورد قبول نیست.
۲. کامل شعر «هم بازی» در کتاب فارسی سوم چنین است:

کودکی با کاغذ قایقی کوچک ساخت	قایقش را لب رود برد و در آب انداخت
رود آن قایق را برد تا جایی دور	کودکی نیز آن جا داشت می‌کرد عبور
ناگهان قایق را بر لب ساحل دید	ناگهان بر لب او گل شادی رویید
لحظه‌ای قایق را با تعجب نگریست	گفت: پس با من هم یک نفر هم‌باز است

(اکبری شلدره، نجفی‌پازکنی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۵)
۳. شعر «دریا» در کلاس اول فقط دو بیت است بیت دوم آن در متن آمده بیت اول آن چنین است:

آرام و شادابی بسیار زیبایی	پهناور و آبی به‌به تو دریایی
----------------------------	------------------------------

(اکبری شلدره، حاجیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۵)

کتاب‌نامه

آذرننگ، عبدالحسین (۱۳۸۱). *مبانی نشر کتاب*، ج ۲، تهران: انتشارات سمت.
ابراهیمی، نادر (۱۳۶۴). *مقدمه‌ای بر فارسی‌نویسی برای کودکان*، ج ۵، تهران: انتشارات آگاه.

نگاهی تحلیلی به اشعار کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی (مالک شعاعی) ۱۳۹

ارجمندرشیدآباد، زهرا و همکاران (۱۳۹۵). فارسی دوم دبستان، چ ۵، تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

اعتصامی، پروین (۱۳۷۳). دیوان پروین اعتصامی، چ ۱، تهران: انتشارات ترمه.

اکبری شلدیره، فریدون، حاجیان، فردوس و همکاران (۱۳۹۵). فارسی اول دبستان، چ ۶، تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

اکبری شلدیره، فریدون، نجفی‌پازکی، معصومه و همکاران (۱۳۹۵). فارسی سوم دبستان، چ ۴، تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

بهروان، نازیلا و همکاران (۱۳۹۴). فارسی چهارم دبستان، چ ۲، تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

حکیمی، مهدی و کاموسی، مهدی (۱۳۸۶). مبانی ادبیات کودک و نوجوان (ویژه‌ی ادبیات دینی)، چ ۱، تهران: انتشارات آرون.

زارع بیدکی، مریم (۱۳۹۲). بررسی ویژگی‌های زبانی شعر کودک و سطح لغوی و نحوی آن در اشعار مصطفی رحماندوست و اسدالله شعبانی، یزد: دانشگاه آزاد اسلامی یزد.

شعبانی، اسدالله و همکاران (۱۳۹۶). فارسی پنجم دبستان، چ ۳، تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

سیف، سوسن و همکاران (۱۳۹۳). روان‌شناسی رشد (۱)، چ ۲۵، تهران: انتشارات سمت.

شمیسا، سیروس (۱۳۸۳). انواع ادبی، چ ۱۰، تهران: انتشارات فردوس.

قاسم‌پور مقدم، حسین و همکاران (۱۳۹۵). فارسی ششم دبستان، چ ۱، تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

کرین، ویلیام (۱۳۹۱). نظریه‌های رشد (مفاهیم و کاربردها)، ترجمه غلامرضا خوبی‌نژاد و علیرضا رضایی، چ ۵، تهران: انتشارات رشد.

لنگرودی، شمس (۱۳۸۷). تاریخ تحلیلی شعر نو، ج ۵، چ ۵، تهران: نشر مرکز.

محرمی، رامین و همکاران (۱۳۹۵). «بررسی مضامین قرآنی در اشعار کودکان جعفر ابراهیمی»، پژوهش‌های ادبی - قرآنی، دانشگاه اراک، سال چهارم، شماره ۱، صص ۱۴۴-۱۳۰.

مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۸۷). شرح جامع مثنوی معنوی، شرح کریم زمانی، ج ۱ و ۴، چ ۱۵، تهران: انتشارات اطلاعات.